

OSMANLI DEVLETİ SANAYİ İŞÇİ SINIFININ DOĞUŞU VE İŞÇİLERİN KİTLE ÖRGÜTLENMELERİNDE MODERNİZM ETKİSİNİN ANALİZİ

THE EMERGENCE OF THE INDUSTRIAL WORKING CLASS AND THE ANALYSIS OF THE EFFECT OF MODERNISM IN THE MASS ORGANIZATIONS OF THE WORKERS

Cumali ÖZBEK

Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Gaziantep/Türkiye,
email: cumali.ozbek@yahoo.com, Gaziantep/Türkiye

ÖZ

Osmanlı toplum geleneğinin sanayi devrimi ile birlikte Batıcı düşünce akımlarından etkilenmesi siyasal alandan toplumsal alana ve hatta ekonomik alana kadar hemen hemen her alanda yeni bir yapılanmaya girmesi ve Osmanlı geleneğinin yeniden modernizm inşası çabaları Osmanlı'nın son döneminde yoğun olarak görülmüştür. Sanayileşme ve sanayi teknolojisinin artışı makinalaşmanın başlaması ile Osmanlı Devleti'ndeki işçi sınıfı bu duruma tepkiler göstererek makineleşmeye karşı bir duruş göstermişlerdir. Bu karşı duruş makinelerin tahribatı ve işçi grevlerine kadar uzanmıştır. Modernizm ile birlikte toplumsal değişimin yaşanması ve bu durumun ekonomik alana da yansımalarıyla birlikte işçi haklarının ve çalışma koşullarının durumu zamanla sorgulanır hale gelmiştir. Tatil-i Eşgâl Kanununun çıkarılması gibi iyileştirmeler ve yenilikler yapılmış olsa da Osmanlı Devleti'nin modernizm e ayak uydurma çabaları Avrupa gibi hızlı bir gelişim ve başarı gerçekleştirememiştir. Sanayi ekonomisinin oluşumu serbest piyasadan çok devlet geleneklerine ve askeri ihtiyaçlara göre şekillenmesi bu durumun önemli bir nedenini oluşturmuştur. Bununla birlikte Askeri ihtiyaçlar sanayi işçi sınıfının oluşumunu geciktirmiş ve rekabet eksikliğinin yarattığı durum ile devletin ekonomisinin atılım gerçekleştirmesini yavaşlatmıştır. Askeri malzemelerin üretimde ağırlıklı oluşu fabrikalaşmanın bu ihtiyaçlara göre gelişmesine sebep olmuştur. Böylelikle serbest piyasa koşullarının oluşmaması ve üretimin askeri ve geleneksel anlayış temelinde sürdürülmesi Osmanlı'nın son dönemlerinde sanayi işçi sınıfının geç oluşması ve bu dönem ile birlikte modern toplumun ağırlığını endüstriye doğru genişletmesi hazır olmayan toplumun ve teknolojinin işçi sınıfı üzerinde etkisi olumsuz olmuştur.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, işçi sınıfı, ekonomi, modernizm, grev hakkı

ABSTRACT

The influences of the Ottoman society tradition with the industrial revolution and the western thinking movements have been intensified in the last period of the Ottoman Empire, from the political area to the social area and even from the economic area to the restructuring of almost every area and the restructuring of the Ottoman tradition. With the rise of industrialization and industrial technology, the working class in the Ottoman State reacted to this situation and put a stand against mechanization. This counter-stance extended to the destruction of machinery and the workers' strike. With the modernization and social changes taking place and the reflection of this situation on the economic field, the situation of workers' rights and working conditions has become questionable over time. Although improvements and innovations have been made, such as the Law on Tatil-i Eşgâl, the efforts of the Ottoman State to keep up with modernism have not achieved rapid development and success like Europe. The formation of the industrial economy according to the military customs and the state traditions rather than the free market constituted an important reason for this situation. Military needs, however, delayed the formation of the industrial working class and slowed the state's economy to make a breakthrough in the situation created by lack of competition. The predominant formation of military materials in production has led to the development of the factory according to these needs. In this way, free market conditions can not be established and production is continued on the basis of military and traditional understanding. In the late Ottoman period, the late industrial worker class and the expansion of the weight of modern society along with this period to the industry have been unfavorable to the working class.

Key words: Ottoman, workers, economy, modernism, right to strike

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin geleneksel üretim ve çalışma anlayışının, modernizmin gelişimine bağlı olarak nasıl değişimler yaşadığı ve bu değişimlerin Osmanlı sanayisine etkileri incelenerek Osmanlı Devleti'nde sanayi işçi sınıfının doğuşu araştırılacaktır. Askeri ve geleneksel anlayışa göre yıllarca yönetilmiş olan bir devletin, sanayi devrimi ve modernizm ile gelen değişimlere karşı nasıl bir tutum aldığı ve buna bağlı olarak modernizm ile birlikte hem toplumsal alanda hem de siyasal alandaki değişimlerin işçi örgütlenmelerinde yarattığı etkiler en sonunda da halkın bu etki ve değişimlere karşı tutumu yaşanan gelişmeler ile incelenecektir.

2. OSMANLI SİYASAL VE EKONOMİK YAPISI

Tanzimat fermanının ilan edilmesi ile birlikte Osmanlı Devleti'nin batıdaki gelişmeleri takip etmeye başlaması ve teknolojik gelişmelerin getirdiği gereksinimler devlette siyasal alandan ekonomiye, toplumsal modernizmden askeri modernizme kadar birçok alanda yapılan değişiklikler ve düzenlemelerle ortaya çıkmıştır. Tanzimat'la birlikte toplumun haklarının genişletilmesi ve ticaretin şeri mahkemelerin sorumluluğundan alınıp özel mülkiyet üzerine iyileştirmeler ile düzenlemelerin yapılması, Osmanlı üretim ekonomisinin adım adım değişmesinin ilk adımlarını oluşturmuştur (Karakışla, Osmanlı Sanayi İşçisinin Doğuşu, 1839-1923 , 1998). Ancak bu hızlı reformlar ve Batı'ya ayak uydurma çabaları hızlı modernleşme ile Osmanlı Devleti'nin zayıf ekonomisine ve askeri yapısına zarar vermiştir. Harcamaların artması ve reformların uzun vadeli oluşu devleti zor durumda bırakmıştır. Bununla birlikte 1938 ticaret anlaşması ve 1939 Tanzimat'ın ilanı ile devlet ekonomisinin düzensizleştiği görülmektedir (İleri, 2014). Özellikle İngiltere ile imzalanan ticaret anlaşması Osmanlı Devleti'ni yabancı sermaye ve ithal mallara karşı korunmasız oluşu bununla birlikte iç pazardaki yerli üretimin yeterli olmayışı, rekabet gücünün zayıf oluşu ve savaşlar sonucunda yaşanan üretim ve kıtlık sorunları Osmanlı iç pazarının çöküşüne neden olmuştur. Yabancı sermayenin ülke içinde ağırlık kazanması alınan borçlara ek olarak modernizm altında batı tarzı harcamalar devletim üretim ve pazar ekonomisine ağır yükler getirmiştir. Bu ağır yükler altında zorlanan devlet sanayi işçilerinin hareketleriyle daha da zor duruma düşmüştür. Bu durumun çözülebilmesi adına ekonomide sıcak paranın dolaşımını artırmak ve ticari alışverişi kolaylaştırmak amacıyla ilk kez Kaime-i Nakdiye adıyla anılan kağıt para kullanılmıştır. Bu da yetmemiş dünyadaki hızlı sanayi gelişmelere ayak uydurabilmek adına Osmanlı Devleti pamuklu dokuma üretim tesislerini de kurmuştur. Ancak savaşlardaki yenilgiler ve Kırım Savaşı'ndan sonra alınan büyük borçlar devlete ekonomik sıkıntılar ve zararlar olarak geri dönüşür. Savaşlardaki bu gibi başarısızlıklar ve Osmanlı siyasal sisteminin yavaş yavaş bu dönemle modernizmle birlikte fikri değişimlere uğramaya başlaması yeni bir siyasal katılımın veya sürecin gelişinin habercisi olmuştur. Siyasal alandaki değişimler hukuksal düzenlemelere de yansımalarıyla birlikte loncalardaki ticari işletmelerin çalışma şartlarında ve halkın ekonomik yapısında değişikliklerle geri dönmüştür. Ticaret ve ekonominin gelişimi sanayinin ve fabrikalaşmanın başlaması işçi sınıfının zamanla sivil topluma, sendikacılığa doğru yönelmesini ve genişletilen haklar ile geleneksel Osmanlı üretim tarzının ve asker işçisinin sorgulanmasına bunun sonucunda da Pazar ekonomisine geçişin yavaş yavaş başlamasına neden olmuştur.

3. OSMANLI SANAYİ İŞÇİ SINIFININ DOĞUŞU

Osmanlı'da 1835'te açılan ve ilk sanayi işletmesi olarak kayıtlara geçen Feshane gibi yapılar Osmanlı ordusunun savaş ihtiyaçlarını karşılayabilmek adına devlet tarafından kurulan ve serbest pazar ekonomisinden bağımsız çalışan işletmeler olarak ortaya çıkmıştır. Bu gibi üretim tesislerinin bütün finansmanı ve ihtiyaçları devlet eliyle düzenlenmiş ve ihtiyaçlara ek olarak üretim miktarı da devlet tarafından belirlenmiştir. Bu fabrikalar veya üretim tesisleri ordu için deri, silah ve barut gibi askeri ihtiyaçları üretmekteydi. Buna ek olarak üretimin gerçekleştirilebilmesi için genellikle işçi olarak askerler kullanılmaktaydı. Ordu emri altındaki askerler üretim faaliyetlerine katılmış ve bazı durumlarda işçi ihtiyacının karşılanabilmesi amacıyla askeriye celbi dahi çıkarılmıştır (Naim, 1934). İşçi olarak sanayi üretiminde askerlerin kullanılması işçi sınıfının bu dönemde ortaya çıkmasını zorlaştırmıştır. Askeriyeden oluşan işçi sınıfı ve geleneksel üretim anlayışının oluşu pazar rekabetinin oluşmasını engellemiştir. Ancak gelişen dünyanın koşullarına istinaden sanayinin de gelişmeye başlaması rekabet sorununun artması ve dünyada pazar ekonomisinin gelişmeye başlamasıyla Osmanlı geleneksel üretim anlayışından modern ekonomik üretim sürecine geçiş yeni sanayi işçisinin oluşumunu kaçınılmaz kılmıştır. Batının teknolojileriyle tanışılması ve makinelerin kullanımına yönelik tepki olarak çıkan ayaklanmalar bu durumda modern işçi hareketlerinin başlangıcını oluşturmaktadır. 1839'da Slevne'de bir fabrikadaki hareketler, 1851 kadın tekstil işçilerinin Samakof'ta başlattıkları makina karşıtı hareketler ve 1873 yılında Haydarpaşa-İzmit

demiryolu üzerinde gerçekleşen ve makina karşıtı eylemlere dönüşen hareketler; Modernizmin ekonomik alandaki gelişmelerine birer tepki olarak oluşmuştur. Bu işçi örgütlenmelerinin oluşmasındaki en büyük neden olarak gelişen sanayinin işçinin elindeki işi almaya başlaması olarak görülmüştür. Hareketlerin artışı ve ekonomik krizler ve bunun sonucunda yaşanan sanayi işçilerinin grevleri devleti geçici de olsa üretime askerleri dâhil etmesine bununla birlikte ordunun üretime katılımının sağlanmasına ve greve çıkan sivil iş gücünün ikamesinin yapılmasına sebep olmuştur. Bu yönüyle sanayi işçiliği Osmanlı devletinde askeri ve geleneksel yöntemlerin devamı olarak kullanılmış bu durum nedeniyle modern üretim ve sistemlere geçiş; rekabetin azlığı ve devletin sürekli müdahalesi nedeniyle yavaş ilerlemiştir (Yıldırım, 2013). Sivil iş gücünün oluşumu da gecikmiştir.

4. OSMANLI'DA SINIF BİLİNCİ VE 1909 TATİL-İ EŞGÂL YASASI-GREV HAKKI

Osmanlı devletinde Batıcı fikirlerle güçlenmeye başlayan bürokrat (saray memurları), reformcu aydın gruplar ve entelektüel gruplar gibi sınıf grupları, buna karşın devrimci, sosyalist ve çoğu zaman da ekonomik nedenlerden dolayı ortaya çıkan ve işçi sınıfından oluşan yeni sınıf farklılıklarının olduğu görülmektedir. Bu sınıfların ortaya çıkışında hatırı sayılır derecede sanayi devrimi ve modernizm etkilidir. Ancak her ne kadar sınıf farklılıklarından bahsedilse de bu sınıfların oluşumu devletin geleneksel yapısı nedeniyle kolayca ortaya çıkmamıştır. Osmanlı Devleti'nde sanayileşmenin Avrupa'ya oranla güçlü olmaması ve yavaş gelişmesi nedeniyle ekonomik anlamda sınıfsal farklılıkların oluşumu gecikmeli gelişmiştir. Sanayileşmenin yavaş gelişimi ve modernizmin toplumsal alandaki hızlı çıkışı sosyal sınıfların belirginleşmesine ve ekonomik farklılıkların toplum içinde artmasına neden olmuştur. Avrupa'yı örnek alan reformları yenilikleri kendi toplumsal alanına entegre ederek yaşamaya çalışan grupların ortaya çıkışı ve sanayi devriminin getirdiği modernizm toplumda çeşitliliği artırmıştır.

Kamu işletmelerinde çalışan işçilerin ücret sorunu ve ekonomik, toplumsal farkların fikirlerin artış göstermesi tarım ve sanayi işçi sınıfını zor duruma sokmuştur. Bunun sonucunda ekonomik anlamda zor durumda olan halkın maaşları geç alması veya alamaması işçilerin toplu grevlerine sahne olmuştur. İlk grev hareketleri 1863 Zonguldak kömür madenleri ile İstanbul telgrafhane işçilerinin hareketlerinde ortaya çıkmıştır. Devlet kurumlarında 1870'li yıllarda ekonomik daralmanın yaşanması nedeniyle kamu işletmelerinde çalışan işçiler özellikle de demiryolu çalışanları, devlete karşı grevler yoluyla tepki göstererek maaşların ödenmesi ve çalışma şartlarının düzeltilmesi için toplu hareketlere başlamışlardır.

1875 yılında Osmanlı hazinesinin iflasiyla birlikte ödenemeyen ücretler nedeniyle sanayi işçileri hareketlerinde artışlar gerçekleşmiş ve modern teknolojinin, makinaların gelişimi bu durum üzerinde baskı yaratmıştır. 1877 ve 1878 yılları arasında yaşanan Osmanlı-Rus Savaşının yenilgiyle sonuçlanması üzerine Osmanlı parası değerini yitirmiş, bu durum halkın satın alma gücünü düşürmüş buna karşın yabancı sermaye ve kapitülasyonlarla birlikte Osmanlı ticari ve sanayi üretimi büyük oranda zarar görerek dışa daha bağımlı hale gelmeye başlamıştır. Bu dönemde yaşanan ekonomik krizin sonuçları işçilerin ücret taleplerine de yansımıştır. Osmanlı Devleti'nde ilk sınıfsal örgütlenme hareketi 1894'te Amele- i Osmani Cemiyeti altında başladığı görülmüştür. Başka bir gelişme olarak; Osmanlı Devleti'nde sanayileşmenin yoğun olduğu büyük şehirlerde kurulan İşçiler Kulübü iki dergi çıkarmıştır. Bunlardan biri Türkçe yayın yapan Amele Gazetesi bir diğeri ise Journal des Ouvrière dergisidir. Bu iki derginin yayınları ile işçi sınıfı kendi seslerini duyurarak sendikacılık faaliyetlerine adım adım başlamıştır (Aymalı, 2014). Ancak 31 Mart Vakası olarak anılan olaydaki siyasi durum, işçi hareketlerini de etkilemiş ve sıkıyönetimin başlamasıyla sınıf bilinci ve işçi hareketleri gelişimi yavaşlamıştır. Bu dönemin genel konjektörü göz önüne alındığında devlet hazinesinin kötü durumda olması, hızlı gelişen modernleşme ve reformların finansman ihtiyacı, savaşlarda yaşanan yenilgiler ve harcamalar, kapitülasyonların veya ticari ayrıcalıkların iç pazarda oluşturduğu baskı düşünüldüğünde Osmanlı Devleti'nin işçi ücretlerini ve kamu finansmanını güçlükle karşılayabilmesi şaşırtıcı değildir. Bu nedenle 1870'li yıllarda artan işçi hareketlerinin ortak noktasının ekonomik temelli oluşu göze çarpmaktadır. 1908 yılına gelindiğinde devletin ekonomik yapısının zayıflığı ve siyasi düzenin zarar görmesi bununla birlikte Jön Türk hareketleri işçilerin taleplerinin daha sesli dile getirilmesine neden olmuştur. Bu dönemde yaşanan işçi hareketlerinin nedenlerinin de ödenmeyen ücretler ve çalışma koşullarının olması önemlidir.

Tatil-i Eşgâl Kanunu, Meclis-i Mebusan'ın kabul ettiği ve 1909 tarihli ilk grev yasası olarak nitelendirilmektedir. 11 maddeden oluşan bu yasanın çıkış amacında Osmanlı Devleti'nde sanayi devrimi ile birlikte gelişmeye başlayan ekonomi ve buna bağlı olarak çalışma hayatının iyileştirilmesine yönelik ihtiyaçlar ağır basmaktadır. Bu ihtiyaçların çıkışı Osmanlı Devleti'nde çalışma şartlarına ve işçilerin haklarına yönelik düzenleyici yasaların yetersiz olması nedeniyle bir gereklilik olarak görülmekteydi. Avrupa-i ve modern bir yaşam tarzının giderek Osmanlı'da popüler olması, yaşam şartlarının iyileştirilmesi

ve çalışma saatlerinin düzeltilmesi gibi talepler Tatil-i Eşgâl Kanununun çıkarılmasını elzem kılmıştır. Bu yasa, 1908 yılında fabrika ve üretim merkezlerinde çalışan işçilerin hem teknolojik gelişmelere hem de çalışma koşullarına yönelik artan tepkilerine ve işçi hareketlerine karşı oluşturulmuştur. İşçilerin grev ve ayaklanmalara başvurmasının en önemli nedenlerinden biri hızlı gelişen Modernizm ve makineleşmedir. Makineleşme ve teknolojinin sanayi işçisinin yerini almaya başlaması işsizlik korkusu ile ağır basan işçi hareketlerine ve özellikle kadınların dokuma fabrikalarındaki makinaları tahrip ederek tepkilerini göstermesi artan grev ve lokavt hareketleriyle sonuçlanmıştır. Meclis-i Mebusan'ın kabul ettiği Tatil-i Eşgâl Kanunu ile her ne kadar işçilere grev hakkı verilse de bu hak devlet tarafından sınırlı tutulmuştur. İşçilerin greve çıkışı ve iş bırakmasının süreklilik arz etmemesi için ilk aşama iş uyuşmazlıklarının çözümü bazı kurumlara verilmiş ve sendikalaşma gibi çalışmalar da bu vesile ile engellenmiştir. Bu engelleme bir uyuşmazlık anında işçinin önce hakeme giderek uyuşmazlıkları çözmeye çalışması ve sınırlı grev hakkının tanınması sendikalaşma dernek kurma gibi faaliyetlerin doğrudan oluşumu fiili olarak engellemiştir (Toprak, 1981). Böylece Tatil-i Eşgâl Kanununun çıkışından sonra işçi hareketlerinde azalma olmuş ve 1912 yılına kadarki süre içerisinde sadece 33 grev görülmüştür (Güzel, 1985). 1912 yılından sonra da sol akımlar ve işçi örgütleri yeniden başlamıştır. Ancak bu dönemde sürekli yaşanan savaşlar ve kayıplar nedeniyle (Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı) işçi örgütü hareketleri azalma göstermiştir. Bu dönemden sonra siyasal baskı ve dönemin konjektörü nedeniyle grevler ve sendikacılık faaliyetleri nadiren görülmeye başlanmıştır.

5. SONUÇ

Osmanlı toplum geleneğinin sanayi devrimi ile birlikte Batıcı düşünce akımlarından etkilenmesi siyasal alandan toplumsal alana ve hatta ekonomik alana kadar hemen hemen her alanda yeni bir yapılanmaya girmesi ve Osmanlı geleneğinin yeniden modernizm inşası çabaları Osmanlı'nın son döneminde yoğun olarak görülmüştür. Sanayileşme ve sanayi teknolojisinin artışı makinalaşmanın başlaması ile Osmanlı Devleti'ndeki işçi sınıfı bu duruma tepkiler göstererek makineleşme karşı duruş göstermişlerdir. Bu karşı duruş makinaların tahribatı ve işçi grevlerine kadar uzanmıştır. Bununla birlikte Modernizm i yaşayan Avrupa'nın adım adım post modern bir sürece geçmeye başlaması ile toplumsal iyileştirmelerin yenedünyanın bir gerekliliği olarak algılanması ve özellikle Osmanlı aydınları etkilenmiştir. Bu durum Osmanlı'nın son dönemlerinde bir aydın sınıfının oluşmasına neden olmuştur. Sanayi sonrası yeni bir dönem ile birlikte yeni toplumun ağırlığını sanayi üretiminden hizmet endüstrisine doğru genişletmesi toplumsal ve teknolojik bilincin oluşumuna sebep olmuştur. Bu bilinç ile artan işçi hareketlerine karşı çalışma koşulları düzenlemeye gidilerek Tatil-i Eşgâl Kanunu yasallaştırılmış ve işçi sorunlarına çözümler getirilmeye çalışılmıştır. Bu düzenlemelerin grev hareketlerini kısmi olarak engellemesi adına başarılı olduğu söylenebilir. Genel olarak; Osmanlı Devleti'nin modernizm e ayak uydurma çabaları kısmi anlamda başarıya ulaşmış olsa da Avrupa gibi hızlı bir gelişim ve atılım gerçekleştirilememiştir. Sanayi ekonomisinin oluşumu serbest piyasadaki çok devlet geleneklerine ve askeri ihtiyaçlara göre şekillenmesi bu durumun önemli bir nedenini oluşturmaktadır. Modernizm ile gelişmeler beraberinde Osmanlı Devleti'ne olumlu sonuçların yanında olumsuz sonuçlar da getirmiştir.

KAYNAKÇA

- Aymalı, Ö. (2014, Mayıs 1). Osmanlı'da işçi hareketleri ve Osmanlı Sosyalist Fırkası. Dünya Bülteni Dünya Bülteni Haber Portalı, s. 1.
- Güzel, Ş. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e işçi Hareketi ve Grevler. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, 803-30.
- İleri, Ü. (2014). TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E İŞÇİ ÖRGÜTLENMELERİNİ HAZIRLAYAN ETMENLER. HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 33-59.
- Karakışla, Y. S. (1998). Osmanlı Sanayi İşçisinin Doğuşu 1839-1923. E. J. Zürcher içinde, Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler1839-1950 (s. 27). İstanbul: İletişim.
- Karakışla, Y. S. (1998). Osmanlı Sanayi İşçisinin Doğuşu, 1839-1923 . D. Q. Erik Jan Zürcher içinde, Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler1839-1950 (s. 27-54). İstanbul: İletişim .
- Naim, A. (1934). Zonguldak Havzası: Uzun Mehmet'ten Bugüne Kadar. İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası .
- Toprak, Z. (1981). 1909 Tatil-Eşgâl Kanunu Üzerine. Toplum ve Bilim, 141-156.
- Yıldırım, K. (2013, Mayıs 27). Osmanlı'da İşçiler. www.cnnturk.com, s. 1.